

UDK 17.023 Eterović, H. 17.023 Kant, I. (049.3)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 10/04.

Kantovo poimanje naravnog zakona u recepciji Hijacinta Eterovića

Hrvoje LASIĆ*

Sažetak

Autor članka se osvrće na Kantovo poimanje naravnog zakona u recepciji H. Eterovića, koji je kritički analizirao i proučio Kantov pristup naravnom zakonu usporedivši ga s pristupima značajnih filozofa i filozofskih pravaca, počevši od Platona do Kanta. Na temelju istraživanja Eterovićevih djela, članaka i studija, autor iznosi njegov jasni izbor za tradicionalni pristup metafizici i shvaćanju naravnog zakona, kao i njegov prigovor Kantu za nedosljednost u primjeni »metode« za proučavanje tradicionalnog shvaćanja metafizike kao znanosti kroz povijest te uvodeenje u područje spoznaje kategoričkog imperativa, koji izlazi iz imanentne i prelazi u područje transcendentne spoznaje. Imajući u vidu nepoznavanje H. Eterovića u hrvatskoj javnosti, autor se ukratko osvrće na njegov život i znanstvena djela, ističući njihovo značenje za hrvatsku filozofsku i kulturnu baštinu.

Uvod

U ovom izlaganju osvrnut ćemo se na Kantovo poimanje naravnog zakona, koje je Hijacint Eterović analitički i kritički proučio te usporedio s pristupima drugih filozofa i filozofskih pravaca kroz povijest filozofije od Platona do Kanta. Budući da je tema simpozija: »Recepcija I. Kanta u hrvatskoj kršćanskoj filozofiji« (prigodom 200. obljetnice Kantove smrti), koristimo prigodu osvijetliti lik još jednog hrvatskog značajnog filozofa kršćanske provenijencije koji je ostao nepoznat našoj znanstvenoj i kulturnoj javnosti. Riječ je o Hijacintu (Frani) Eteroviću, Bračaninu, građaninu SAD-a, koji je više od četrdeset godina kulturno i znanstveno djelovao u domovini i inozemstvu. Bavio se proučavanjem prirodnih i humanističkih znanosti, spoznajom prirode i čovjeka, tvorcem i zakonodavcem prirode, ustrojstvom prirode, prirodnim zakonom i čovjekovim odnosom prema njemu s moralnog i etičkog stajališta. O tome je napisao više studija, znanstvenih članaka i djela. U

* Prof. dr. sc. Hrvoje Lasić, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb.
Članak je prošireno i prilagođeno predavanje s međunarodnog simpozija »Recepcija filozofije I. Kanta u hrvatskoj kršćanskoj filozofiji« održanog 27. ožujka 2004. u organizaciji Filozofskog fakulteta Družbe Isusove u Zagebu, a prigodom 200. obljetnice Kantove smrti (1724.–1804.).

ovom izlaganju pozabavit ćemo se ponajprije njegovim znanstvenim spisima u kojima obrađuje filozofsko–teološki pristup naravnom zakonu, shvaćanje naravnog zakona u odnosu na moralni zakon u povijesti filozofije i religijskim znanostima.

Život i djelo

Hijacint (Frano) Eterović, dominikanac, filozof i teolog, rođen je 14. listopada 1913. u Pučišćima na otoku Braču. Nakon završene Više franjevačke klasične gimnazije u Dubrovniku, 30. listopada 1930. g. stupio je u Dominikanski red u Dubrovniku. U istome gradu započeo je filozofsko–teološki studij na Dominikanskoj visokoj bogoslovnoj školi, a nastavio ga je u Louvainu (Belgija), gdje je 24. srpnja 1938. g. zaređen za svećenika. Nakon svećeničkog ređenja vratio se u Zagreb, gdje je vršio razne svećeničke službe i bavio se znanstvenim radom. Bio je upravitelj Dominikanske naklade Istina; na zagrebačkom sveučilištu stekao je diplomu iz klasičnih jezika, grčkog i latinskog (1944.) i predavao na Nižoj dominikanskoj klasičnoj gimnaziji u Zagrebu. Po završetku Drugog svjetskog rata napušta domovinu i odlazi na Zapad (Češka, Nizozemska, Francuska, Španjolska), potom u SAD, gdje je živio i radio sve do smrti 1981. godine.

Osnovno filozofsko–teološko znanje stekao je na dominikanskim učilištima i nastavio usavršavati se na katoličkim sveučilištima u domovini i inozemstvu — Zagrebu, Olomoucu (Češka), Le Saulchoiru (Francuska). Napisao je doktorsku disertaciju pod naslovom »Desiderium beatitudinis in actione humana, Aspectus psychologico–dynamicus huius doctrinae apud S. Thomam« (Olomouc, 1948.). Magistrirao je iz filozofije na čikaškom sveučilištu (University of Chicago, 1965.). Moralnu filozofiju (etiku) predavao je na dominikanskom studiju u Alicanteu (Španjolska). Godine 1952. dolazi u SAD i predaje sociologiju na sveučilištu Albuquerqueu u Novom Meksiku i na College of St. Joseph, teologiju i filozofiju na College of St. Catherine u Saint Paulu i na College of St. Teresa u Winoni (Minnesota), te filozofiju i klasične jezike na De Paul University u Chicagu (1962.–1968.).

Svojim radom i djelima Hijacint (Frano) Eterović s pravom se može svrstati među istaknute znanstvene i kulturne djelatnike hrvatskog naroda. U Madridu je pokrenuo časopis za suvremena etička pitanja *Osoba i duh* (Madrid, 1949.–1955.). Osnovao je Hrvatsku katoličku misiju u Chicagu (1973.), suosnivač je Hrvatskog kulturnog centra u Chicagu. U suradnji s dr. Krstom Spalatinom izdavač je enciklopedije *Hrvatska: zemlja, narod, kultura* (Chicago, 1963.)¹. Riječ je o enciklopediji hrvatske kulture na engleskom, koja je planirana u deset svezaka. Dosada su izišla tri sveska². Napisao je više knjiga: *Životni put Alojzija Stepinca* (Chicago, 1970.); *Pristupi naravnom zakonu od Platona do Kanta*³; Okaljani hrvatski jezik

1 H. F. Eterovich, *Croatia: Land, People, Culture*, Chicago, 1964., 1969., 1970., 1976.

2 *Vjesnik Hrvatske dominikanske provincije* (Zagreb), XVIII (1981) 51, str. 13–14.

3 H. F. Eterovich, *Approaches to Natural Law from Plato to Kant*, New York 1972.

(New York, 1976.); *Natrag prirodi. Putopisi europskim Sredozemljem te Sjevernom i Južnom Amerikom* (Mainz, 1979.); *Aristotelova Nikomahova etika: komentar i analiza*⁴. Pisao je i članke iz područja moralne filozofije. Bio je član Američkog filozofskog društva te Američke akademije političke i socijalne znanosti.

Eterović je ostao nepoznat našoj javnosti jer je bio prisiljen živjeti izvan domovine u kojoj nije bila dopuštena sloboda mišljenja i govora o ljudskim pravima i dostojanstvu čovjeka. O njima se moglo samo sanjati. Kao kulturni djelatnik i rodoljub Eterović je bio poznat u svijetu i u iseljenom hrvatskom narodu diljem svijeta. Svoje znanstvene radove pisao je na hrvatskom, engleskom i španjolskom jeziku. Uglavnom se bavio kulturnom i duhovnom baštinom hrvatskog naroda, ističući osebnost hrvatskog duha, ustrajnost i borbenost hrvatskog naroda za ostvarenje državne samostalnosti. Nema sumnje, njegova je filozofska misao kršćanske inspiracije, vrijedna je spomena i mjesto joj je u našoj hrvatskoj kulturnoj i znanstvenoj baštini. Zahvaljujući Tomi Verešu uvršten je u Hrvatski biografski leksikon⁵.

1. Naravni zakon u shvaćanju Hijacinta Eterovića

U svojim filozofsko–teološkim istraživanjima i raspravama ponajprije se bavio spoznajom prirode i čovjeka s moralnog (etičkog) stajališta. Pod pojmom »priroda« Eterović podrazumijeva čitav svemir u kojem se nalazi čovjek kao njegov sastavni dio. Za njega pojmovi »priroda« i »narav« imaju ontološko i antropološko značenje, kao u filozofiji starog i srednjeg vijeka. Prema mišljenju T. Vereša, u hrvatskoj filozofskoj literaturi izrazi »priroda« i »narav« općenito se rabe kao istoznačnice. Oni imaju svoj povijesni razvoj i ne smije ih se poistovjetiti.⁶ U proučavanju prirode Eterović pokušava otkriti njezina tvorca i zakonodavca, njezin ustroj i svrhu, dok čovjeka kao »dijelka« prirode više promatra kao osobu, samostojno tjelesno–duhovno biće, obdareno razumnom dušom, slobodnom voljom, osjećajem i umom, savješću, koji se očituju kroz ljudske čine i ponašanje. Mišljenja je da je čovjek dio prirode te da se može spoznati jedino spoznavajući prirodu, njezina tvorca i zakonodavca. Samo na taj način čovjek je u stanju spoznati sama sebe, smisao i svrhu svoga postojanja i ostvariti konačni cilj: vrhovno dobro, pravu sreću i vječni mir u Kraljevstvu Božjem.

U svojoj opširnoj studiji »Zatvoreni i otvoreni humanizam«⁷ Eterović promatra ljudsko biće u odnosu na Aposolutno Biće, Božanstvo. Pred njim su dvije velike zagonetke: Svemir i njegov odnos prema Prvom Pokretaču i Svrsci koga se religij-

4 H. F. Eterović, *Aristotele's Nicomachean Ethics: Commentary and Analysis*, UP of America, Washington 1980.

5 *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1998, str. 94–95.

6 T. Vereš, Napomene uz pojmove »naravi« i »prirode« u povijesti filozofije, u: *Obnovljeni život*, 5 (1991) 415–431.

7 Usp. *Osoba i duh*, br. 1 (1951) str. 3–9.

skim jezikom naziva Bogom, te čovjek koji je sam sebi velika zagonetka. Mišljenja je da smisao ljudskog života i njegova svrha, kao i postanak, ovise o spoznanju čovjeka i Boga. Imajući u vidu osobnu sudbinu svakog pojedinca, shvaća zašto se »čovječiji problem utisnuo u središte povijesti i postao središnja os oko koje se okreće misao, osjećaj i stremljenje«⁸. Svjestan uvjetovanosti ljudskog bića, drži utemeljenom tvrdnju da se ljudski problem ne može riješiti odijeljeno od svemirskoga i božanskoga te da je nemoguće »čovjeka iskopčati iz svemirske i božanske stvarnosti, s kojima je povezan najintimnijim nitima svoga bića«⁹.

Eterović posebno ističe čovjekov jedinstveni položaj u svemiru. Čovjek je tijelom uronjen u svemirsku stvarnost i teško se može oteti poretku i zakonitosti koji ravnaju razvojem ostalih bića. Uronjen u svemir i nošen silom naravnih zakona čovjek malo što može mijenjati u tom poretku. Premda je samo dio svemira, sposoban je nametnuti se svijetu oko sebe jer može spoznati, htjeti ljubiti, odnosno »duh čovječiji može vršiti suverenu vlast nad svemirom u svome trostrukom izrazu: u misli, slobodnoj odluci i ljubavi«¹⁰.

U članku »Granice slobode« Eterović jasno i glasno ističe da su prve granice čovjekove slobode zacrtane naravnim zakonima koji ravnaju svemirom i da se čovjek kao dio svemira¹¹ treba ravnati po redu koji mu je dan skupa s naravi. Taj red koji razum otkriva i diktira volji zove se naravnim nepisanim zakonom, a veže sve ljude bez razlike dobi, staleža i spola; to jest, taj naravni zakon čovjek ne stvara nego otkriva. Zapravo, on je samo »dijelak vječnog Zakona, kojim Tvorac ravna svemirom«¹². Međutim, za Kanta je jedino dobro na svijetu »dobra volja«¹³; ona je dobra po htijenju, tj. po sebi; ona ima vrijednost sama u sebi¹⁴. Volja je neodvojiva od praktičnog uma, koji kao moć treba utjecati na volju i njegovo je pravo određenje, »da proizvede volju, koja je dobra sama po sebi«. No, volja »ne smije doduše biti jedino čisto dobro, ali mora ipak biti najviše dobro i uvijet svemu ostalome, čak i svemu teženju za blaženstvom«¹⁵. Jer prema prirodnoj nužnosti može se pretpostaviti da sva umna bića imaju svrhu težiti za blaženstvom.¹⁶ Štoviše, »samo umno biće ima sposobnost, da djeluje prema predodžbi zakona, tj. prema principima ili volji. Kako se za dedukciju djelovanja iz zakona zahtjeva um, to volja nije ništa drugo, nego praktični um.«¹⁷ Za ostvarenje blaženstva potreban je jedan

8 Isto, str. 3; usp. Granice slobode, u: *Osoba i duh*, 2–3 (1951), 12–15, str. 14.

9 Isto, str. 3; usp. Granice slobode, u: *Osoba i duh*, 2–3 (1951), 12–15, str. 14.

10 Isto, str. 3–4.

11 *Osoba i duh*, 2–3 (1951), str. 12.

12 Isto, str. 13.

13 I. Kant, *Dvije rasprave: I. Prolegomena za svaku buduću metafiziku (1783), II. Osnov metafizike čudoreda (1785)*, MH, Zagreb 1953., str. 155.

14 Isto, str. 156.

15 Isto, str. 158.

16 Isto str. 178.

17 Isto, str. 175.

jedini kategorički imperativ koji glasi: *Radi samo prema onoj maksimi, za koju ujedno možeš htjeti da postane općim zakonom*¹⁸.

Prema Kantu, »općenitost zakona, po kojoj se zbivaju djelovanja, sačinjava ono što se zapravo zove priroda u najopćenitijem smislu (prema formi), tj. bitak stvari, ukoliko je određen prema općenitim zakonima, opći imperativ dužnosti mogao bi i ovako glasiti: *Radi tako, kao da bi maksima tvoga djelovanja s pomoću tvoje volje trebala postati općim prirodnim zakonom*«¹⁹. Kantovo poimanje ljudske volje i njezine svrhe bitno se razlikuje od onog Eterovičeva. Naime, prema Kantu, svrha volji služi kao objektivni princip njezina samoodređenja; svrha jednako vrijedi za sva umna bića »ako je dana s pomoću samoga uma«²⁰. Stoga Kant kaže »da čovjek i uopće svako umno biće egzistira kao svrha sama o sebi« i da se ta svrha »svagda mora smatrati ujedno kao svrha u svim svojim djelovanjima«²¹. Prema Kantu, »ako dakle treba da opstoji vrhovni praktični princip i s obzirom na ljudsku volju kategorički imperativ, onda on mora biti takav, da kao predodžba onoga, što je za svakoga nužna svrha, budući da je svrha sama po sebi, sačinjava objektivni princip volje, dakle koji može služiti kao opći praktični zakon. Osnova je ovog principa: Umna priroda egzistira kao svrha sama po sebi.«²² Po tom principu Kant zaključuje: »Praktični će imperativ biti ovaj: Radi tako da čovječanstvo kako u tvojoj osobi, tako i u osobi svakog drugoga svagda ujedno uzimaš kao svrhu, a nikada samo kao sredstvo«²³.

Tako je Kant princip ćudorednosti izrazio u tri formule (maksime) jednog te istog zakona, koje imaju: »1. formu koja se sastoji u općenitosti, a to je formula ćudorednog imperativa izražena ovako: maksime se moraju odabirati tako, kao da bi trebale vrijediti kao opći prirodni zakon; 2. materiju, naime, svrhu, a tu formula kaže: umno biće, po svojoj prirodi kao svrha, dakle kao svrha sama po sebi, mora svakoj maksimi služiti kao uvijet svih samo različitih i hotimičnih svrha, koji ih ograničava; 3. potpuno određenje svih maksima pomoću one formule, naime: sve maksime treba da po vlastitom zakonodavstvu budu u skladu s mogućim carstvom prirode. (...) Bolje je međutim, ako se u ćudorednome prosuđivanju uvijek postupa po strogoj metodi i napravi osnovom opća formula kategoričkoga imperativa: *Radi prema maksimi, koja samu sebe može učiniti ujedno općim zakonom*. No ako se ćudorednome zakonu želi ujedno pribaviti *ostvarenje*, onda je korisno, da se jedno te isto djelovanje provede kroz rečena tri pojma i da se na taj način, koliko je moguće, približi zrenju.«²⁴

Za razliku od Kanta Eterović je jasan u tumačenju volje kao jedne od moći ljudske duše: »Volja nije sebi svrhom; ona ne može prezreti vodstvo uma, jer je

18 Isto. str. 183; usp. S. Zimmermann, *Kant i neoskolastika*, II., Zagreb, 1921, str. 124–125.

19 *Osnov metafizike ćudoreda*, nav. dj. str. 184.

20 Isto, str. 190.

21 Isto, str. 191.

22 Isto, str. 191–192.

23 Isto, str. 192.

24 Isto, str. 199.

sama po sebi slijepa. Inače padamo u voluntarizam, u kojemu volju izdižemo nad razumom proti prirodnom odnosu ovih moći po krivom načelu *stat pro ratione voluntas*. Volja pokreće sebe samu i ostale moći osim fizioloških. Ona pokreće, a um diktira kuda kako i kada i gdje. Volja teži k dobroti, a um k istini. Težnja za moralnom dobrotom volje i težnja za primjerenom kulturom uma izvire iz samog naravnog zakona, a odatle slijedi osnovno pravo čovjeka na usavršavanju moralnog i intelektualnog života.«²⁵

Dakle, taj naravni zakon ravna razvojem ljudskog bića. U stvari, »on obuhvata sve naše težnje, a u prvom redu onu osnovnu: k savršenstvu, k idealu dobrote. Osnovna norma naravnog zakona: čini dobro a izbjegavaj zlo znači: čini dobro što te diže u tvom ljudskom dostojanstvu; izbjegavaj zlo, jer ono potamnjuje i uništava duhovne vrednote u tebi.«²⁶ Eterovićevo shvaćanje osnovne norme naravnog zakona bitno se razlikuje od Kantova učenja o ustaljenosti zlog principa pored dobrog ili o radikalnom zlu u ljudskoj naravi, jer je, po Eteroviću, zakonodavac naravnog zakona vrhovni Zakonodavac svih normi, Bog, a ne ljudski um i dobra volja, kako naučava Kant²⁷.

Suprotno Kantovom poimanju ljudske slobode, Eterović odlučno ističe da ljudska sloboda nije apsolutna, nego da ima svoje granice koje su nužni uvjet punog njezinog razvoja. Te granice postavlja svemir oko nas, a narav i osobnost u nama. »Konačno nad nama postoji Auktoritet kome također dugujemo posluš pa čak i svima onima, koji su dionici vrhovnog Auktoriteta.«²⁸ Međutim, ovaj vrhovni Auktoritet, aposolutno Biće, kojeg religiozni čovjek naziva Bogom, »kao prvi uzrok našeg bića i kao konačna svrha našeg života, privlači čovjeka k sebi. Ovoj se privlačivoj sili možemo otimati i oteti, ali to znači skok u prazninu i neizvjesno, u ponor i propast.«²⁹

Po mišljenju Eterovića Kant je, kao racionalist i idealist, ograničio humanizam samo na čovjeka i svijet u kojem živi i tako mu onemogućio pristup metafizičkom svijetu. Štoviše, Kant se tako zatvorio u sama sebe da je smatrao nemogućim metafiziku bića izvan čovjeka. Naime, »Božji opstanak, sloboda i besmrtnost duše samo su postulati Etike, ali ove se stvarnosti ne daju dokazati, treba ih samo vjerovati. Do njih se ljudska misao penjala u prošlosti po načelu uzročnosti i svršnosti, no kako su za Kanta oba ova načela subjektivne kategorije, to je za nj skok u izvansubjektivnu stvarnost nemoguća stvar. Čovjek je naprosto sebi posljednji uzrok i svrha: '... razumna narav postoji kao svrha u sebi samoj'«.³⁰

25 H. F. Eterović, *Granice slobode*, nav. dj. str. 13.

26 Isto, str. 13.

27 I. Kant, *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, u: *Werke in sechs Bänden*, Band IV: Immanuel Kant, *Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie*, Darmstadt 1963; usp. F. H. Eterovich, *Approaches to Natural Law from Plato to Kant*, nav. dj. str. 145–150; usp. I Kant, *Religija unutar granica čistoga uma*, Beograd 1990.

28 H. F. Eterović, *Granice slobode*, nav. dj. str. 14.

29 Isto, str. 14

30 I. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, sp. prijevod Espasa Calpe, 1946, str. 83; usp. Eterovich, F. H., *Approaches to Natural Law from Plato to Kant*, nav. dj. str. 145–148; usp. Eterović, H. F., *Zatvoreni i otvoreni humanizam*, nav. dj. str. 5.

Kantov subjektivistički pogled na svijet prihvatili su zagovornici voluntarizma i egzistencijalizma. Tako Schopenhauer vidi čovječju narav u volji. Ljudska volja je tek svjesni izraz svjetske volje, koja proizvodi sve pojave u svijetu. Nietzsche je zamijenio razum voljom. Egzistencijalistima je dovoljan ovaj svijet (Heidegger), zato ne uspijevaju razbiti zatvoreni zemaljski i svemirski sustav i otvoreno krenuti u transcendenciju; oni mnogo govore o »idealima« i o »vrednotama«, ali se boje otvoreno i jasno konkretizirati ideal i maksimum vrednovanja izvan čovječje i svemirske stvarnosti u Bogu.³¹ Eterović dijeli Mounierovo stajalište prema kojemu je kriza zatvorenog humanizma dosegla svoj vrhunac u dvadesetom stoljeću: »Danas se više ne zna, što je čovjek. Budući da on, u našim danima, doživljuje duboke preinake, mnogi misle, da uopće nema čovječije naravi. Jedni izražavaju ovo uvjerenje: sve je moguće čovjeku i nalaze neku nadu. Drugi vele: sve je dozvoljeno čovjeku i puštaju sasvim uzde. Treći konačno tvrde: sve je dopušteno nad čovjekom.«³²

Eterović je pobornik otvorenog cjelovitog humanizma u kojem dolazi do izražaja naravna i nadnaravna dimenzija ljudskog bića, sinteza a ne miješanje imanencije i transcendencije, suodnos čovjeka i Boga, uzdizanje a ne uništenje ljudske naravi božanskom naravi (T. Akvinski, J. Maritain). Mogućnost pravog humanizma Eterović vidi jedino u sintezi imanentizma i transcendentalizma. »Postoji svemir u čovjeku: mikrokozmos, ali to ne priječi da postoji veliki svemir izvan čovjeka: makrokozmos, koji pomaže čovjeku na putu k Bogu. Bog je u svim bićima djelovanjem, a u čovjeku i po Milosti, ali se ne stapa s čovjekom u jedno u panteističkom smislu, nego svojim osobnim, trojedinim životom nadilazi neizmjereno sva stvorena i ograničena bića, svemir i čovjeka u njemu. Čovjek u svojoj naravi i u milosnom životu posjeduje in potentia sve obrise svoga budućega savršenstva. Ali bogastvo i puninu može naći samo izvan sebe. I ne u svemiru stvorenih bića, jer ga ništa stvoreno i ograničeno ne može zadovoljiti i usrećiti, nego preko svemira u savršenom Bogu.«³³

Navodeći literaturu o moralnom problemu dobra i zla, kako bi čitatelj mogao uočiti različite pristupe i zablude pojedinih autora u shvaćanju i tumačenju problema zla u čovjeku i svijetu, Eterović autore svrstava u tri skupine: amoralisti (koji niječu razliku između zla i dobra; tu spadaju i materijalisti koji ne priznaju moralne ideje ni moralni poredak); pozitivisti (priznaju samo činjenice koje su relativne i subjektivne, moralno je ono što je korisno — utilitarizam); subjektivisti (moralno dobro i zlo mjere subjektivnim normama). S obzirom na Kanta i kantizam, Eterović je mišljenja da je Kant na području moralke stvorio svoj sustav, inspiriran stoičkim moralom. »Za njega je ljudski razum vrhovna i jedina norma morala, razum autonoman i neovisan, koji sebi kroji zakone, sebi naređuje katego-

31 F. H. Eterović, *Zatvoreni i otvoreni humanizam*, nav. dj. str. 5–6.

32 E. Mounier, *Le personalisme*, Paris 1950, str. 116; usp. F. H. Eterović, *Zatvoreni i otvoreni humanizam*, nav. dj., str. 7.

33 Isto, str. 9. O Božjem djelovanju u svim bićima, posebno u čovjeku po Milosti, pisao je M. Blondel u svom djelu *L'Action*, 1893.

ričkim imperativom što se ima raditi. A svo djelovanje treba da je iz poštivanja prema dužnosti, a ne zbog toga što u dobrom djelovanju stičemo svoje savršenstvo.«³⁴

Eterović drži da se Kantovo poimanje ćudoređa bitno razlikuje od skolastičkog, zato što je »osjekao moral od njegovih transcendentálnih korijena — od Boga i učinio ga odveć strogim i suhim, kako i odgovara njegovom veličanstvu Razumu, kad se raskrsti s naravnim i transcendentálnim svijetom i zatvori sam u sebe«³⁵. Također smatra da je Kantov utjecaj na laičko shvaćanje etike (etike bez religije) trajao vrlo dugo i da je na hrvatskim prostorima našao oduševljenih pristaša, među kojima se posebno isticao pokret Miljenka Vidovića u Sarajevu³⁶.

2. *Povijesni pristup naravnom zakonu*

Osim studija i ogleda o naravnom zakonu, Eterović mu je posvetio čitavo jedno djelo pod naslovom *Pristupi naravnom zakonu od Platona do Kanta*³⁷. Iznio je razne pristupe naravnom zakonu kroz povijest i došao do zaključka da je teorija o naravnom zakonu, kao temelju ljudskog morala bitnom ljudskoj naravi, utkana u sva društva i političke filozofije na Zapadu. U povijesnom pregledu Eterović navodi pet glavnih tradicija u kojima dolazi do izražaja poimanje naravnog zakona: klasičnu, kršćansku, empirističku, racionalističku i idealističku. U njima iznosi glavne filozofske ideje pojedinih filozofa u kontekstu njihovih djela. Upozorava na pomanjkanje morala u osobnom i društvenom životu, kao i u međunarodnim odnosima, unatoč neprestanom napretku humanističkih znanosti i tehničkim dostignućima, koja nas, naprotiv, prisiljavaju na povratak prirodi i njezinim zakonima utemeljenim na moralnim osnovama iskonskog Zakonodavca. Podsjeća da je naravni zakon općenito zaokupljao najveće umove u povijesti, koji su o njem s udivljenjem i strahopoštovanjem razmišljali i pokušali dokučiti njegovu svrhu. Među njima posebno mjesto zauzima I. Kant: u svom djelu *Kritika praktičnog uma* on ističe moralni zakon u čovjeku kao »kategorički imperativ« koji istodobno izaziva udivljenje i strahopoštovanje što se više i ustrajnije o njemu razmišlja.³⁸

Eterović je iznio razne teorije i mišljenja o naravnom zakonu, koja uglavnom počivaju na temeljima morala. Pristupi naravnom zakonu su različiti, a mišljenja temeljito podijeljena, pogotovo kada je riječ o tipičnoj funkciji koja određuje ljudsku narav. Veliki broj mislilaca vidi tu funkciju u procesu razmišljanja; drugi, veći dio njih, motiv ljudskog djelovanja ili nedjelovanja vidi u osjećaju ili instinktu. Oni se potpuno ne razlikuju u mišljenjima jer i jedni i drugi drže da su razmišljanje i

34 Eterović, »Duc in altum«: Literatura za moralni problem dobra i zla, u: *Osoba i duh*, br. 6 (1950), str. 20–22. usp. str. 21.

35 Isto, str. 21.

36 Isto. Bilo bi dobro kada bi netko malo bolje proučio spomenuti pokret.

37 F. H. Eterovich, *Approaches to Natural Law from Plato to Kant*, Exposition Presse New York 1972.

38 I. Kant, *Kritika praktičnog uma*, Kultura, Zagreb 1956., str. 185.

osjećaj nužno ujedinjeni u ljudskoj naravi, samo što je naglasak strogo na jednome od njih. Po mišljenju Eterovića, trostruka bi se podjela mogla odnositi na sljedeća pitanja. Posjeduje li čovjek neku vrstu samoodređenja, moć svijesti? Ako je to tako, je li osposobljen za načela koja će ga voditi u njegovim naporima da se ostvari ili da dosegne svoju osobnu zrelost? Ili je on vođen svojim osjećajima ili neprestano primitivnim instinktima koji su u njegovoj naravi? Ili je moguće da su obe moći, racionalna i iracionalna, navedene da se ujedine i združe u njegovom ostvarenju?

Postoje određene postavke o naravnom zakonu u kojima se nalaze mnoge suprotnosti, što je naročito došlo do izražaja u prošlom stoljeću. One se razlikuju po odgovorima na sljedeća pitanja: jesu li sve moralnosti konvencionalne i uobičajene ili je na koncu neka moralnost također naravna? Jesu li sve čiste moralnosti potpuno subjektivne ili individualne, ili je i moralnost kao takva objektivna? Jesu li sve moralnosti situacijske ili okolnosne ili relativne, ili je također univerzalni moral valjan svagdje i svagda? Jesu li svi ljudski čini dobri zato što su naređeni građanskim zakonima ili je najveći dio tih čina naređen ili zabranjen zato što je dobar ili loš čovjeku kao čovjeku? Je li građanski zakon najviša instanca moralnosti ili je ukorijenjen u ljudskoj naravi? Napokon, je li ili nije takva stvar u općem etičkom naslijeđu svih ljudi naravni kod (code = zakonik) moralnosti po kojemu se svi pojedinci i nacije mogu ravnati (kojemu se mogu okrenuti, obratiti) usprkos njihovim kulturno–društvenim razlikama? Može li ili ne može društvena svijest suvremenog pluralističkog društva biti model nekim univerzalnim prepoznavanjima pravila moralnosti?

Za razliku od Kanta Eterović razlikuje naravni zakon od naravnog prava. Naravni zakon je etički, a ne pravni pojam. Naravni zakon nije tvorevina čovjeka, kao što su građanski zakoni. On je »ljudska moralna osnova«, nacrt, vodič za moralno ponašanje, pravilo života dano ljudskoj naravi od Vrhovnog Zakonodavca, a ne zakonita formula koju su dali zakonodavci; razlikuje se od građanskog zakona koji je nametnut građanima oporukom zakonodavaca.³⁹

Kršćanska tradicija upotrijebila je klasične pristupe naravnom zakonu i utkala ih u svoju vlastitu teološku perspektivu. Prema toj tradiciji izvor naravnog zakona je utemeljen na osobnom Bogu koji je stvoritelj, skrbnik (providitelj) i mjerilo (vladar) čovjeka i svijeta. Tako je, prema crkvenim ocima (Augustinu), srednjovjekovnim teolozima (Tomi Akvinskome) i skolasticima 16. i 17. st. (Vitoriji i Suarezu) naravni zakon participacija čovjeka na vječnom božanskom zakonu koji vodi čovjeka i sve stvari do njihovih ciljeva. Idealistička tradicija također upotrebljava transcendentni pristup naravnom zakonu, ali suprotno kršćanskoj tradiciji. Naime, prema idealističkoj tradiciji naravni je zakon zakon slobodnog uma i htijenja (volje). Za Kanta je to izraženo u kategoričkom imperativu; za Fichtea u apsolutno slobodnoj duhovnoj volji.⁴⁰

39 F. H. Eterovich, *Approaches to Natural Law from Plato to Kant*, nav. dj. str. 15–17.

40 Isto, str. 18.

3. *Kantov pristup naravnom zakonu u interpretaciji H. Eterovića*

Osvrćući se izravno na idealističku tradiciju i usredotočujući se na Kantov transcendentalistički pristup naravnom zakonu, Eterović je uočio Kantovo kritičko razmišljanje o »metodi« kojom je želio jednom zauvijek prevladati problem ljudske spoznaje. U traženju zadovoljavajućeg odgovora na pitanje što je čovjek, tj. što može spoznati, što treba činiti i čemu se smije nadati, Kantu nisu bili nepoznati odgovori empirista (Hobbes, Locke, Hume), kao i mišljenja racionalista (Leibniz, Rousseau, Wolff). Ali samo su mu djelomično bili prihvatljivi. Rješenje je vidio u srednjem putu između ova dva različita stajališta. S jedne strane vjerovao je u osjećaj iskustva, a s druge strane držao je ljudski um odgovornim za istinu, za spoznaju. Predložio je a priori kategorije transformiranog razuma u opažaju fenomena u znanstvenim činjenicama, a rezultat tog stajališta je nastala zapreka između razuma i izvanjskog svijeta osjetilnog iskustva (područje »stvari po sebi«). Dakle subjekt postaje tvorac istine i moralnosti. Tako je Kant izrazio naravni zakon kao imperativ slobodne volje, koja u suglasnosti s praktičnim umom određuje što je dobro, a što nije.

Eterović ističe da je Kant napisao tri kritike sa svrhom da analizira proces znanosti, etike i estetičkog znanja. Svoju teoriju znanja (znanosti) analizirao je u svojoj *Kritici čistoga uma* (1771.) te u sažetku *Prolegomene svake buduće metafizike* (1783.). Izradio je etičku teoriju u djelima *Osnov (Temelj) metafizike morala* (1785.) i *Kritika praktičnog uma* (1788.). U namjeri da prikaže barem u glavnim crtama svoj pristup etici Kant je, ističe Eterović, u poznoj dobi napisao *Metafiziku morala* (1797.) u dva dijela: prvi dio se odnosi na nauku o pravu (zakon, pravda) pod naslovom »Metafizički elementi (osnove) pravde«, a u drugom dijelu se bavi naukom o kreposti pod naslovom »Principi metafizike kreposti«. Oba se dijela odnose na dužnosti koje potječu konačno od kategoričkog imperativa. U predstavljanju Kantove nauke o naravnom zakonu Eterović se ponajprije oslanja na prvi dio *Metafizike morala* napominjući da je Kant pisao i o moralnosti međunarodnih odnosa u svom malom, ali značajnom djelu *Vječni mir* (1795.)⁴¹.

4. *Naravni zakon i društveno uređenje*

Kant konstatira postojanje moralnog ili naravnog zakona, od njega polazi i nepokolebljiv je njegov sljedbenik i zagovornik. To uvjerljivo potvrđuje završna misao njegove *Kritike praktičnog uma*: »Dvije stvari ispunjanju dušu uvijek novim i sve većim udivljenjem i strahopočitanjem, što češće i više o njima mislimo: zvjezdano nebo iznad mene i moralni zakon u meni.« Eterović se služio engleskim prijevodom koji glasi: »Two things fill the mind with ever new and increasing admiration and awe, the oftener and more steadily we reflect on them: the starry hea-

41 Isto, str. 141–142.

vens above me and the moral law within me.«⁴² Hrvatski je prijevod nešto malo drugačiji, ali je isti smisao: »Dvije stvari ispunjaju dušu uvijek novim i sve većim udivljenjem i strahopočitanjem što se više i ustrajnije razmišljanje bavi njima: Zvezdano nebo nada mnom i moralni zakon u meni.«⁴³ Izvorni tekst na njemačkom glasi: »Zwei Dinge erfüllen das Gemüt mit immer neuer und zunehmender Bewunderung und Ehrfurcht, öfter und anhaltender sich das Nachdenken damit beschäftigt: Der bestirnte Himmel über mir, und das moralische Gesetz in mir.«⁴⁴ Te dvije stvari Kant ne traži izvan svoga vidokruga, nego ih vidi pred sobom i neposredno ih povezuje sa sviješću svoga postojanja. Zbog snažnog utjecaja njegovih empirističkih i racionalističkih prethodnika (Hobbes, Locke, Leibniz, Rousseau i Wollf) on, kao i njegovi predhodnici, pojam naravnog zakona poistovjećuje s pojmom naravnog prava. Međutim, Kant ide svojim vlastitim putem u razumijevanju naravnog zakona kao kategoričkog imperativa o kojemu odlučuje slobodna volja.

Kant dijeli zakon (das Recht — pravo, pravda) koji je identičan s naravnim zakonom (das Naturrecht) na naravni i građanski (statutarni) zakon. U početku naravni zakon naziva privatnim, a kasnije javnim zakonom. Naravni (privatni) zakon izvodi a priori iz principa autonomne volje koja je važeća za sve ljude u svim vremenima i mjestima; građanski zakon je izveden iz volje zakonodavca u građanskom društvu i prema tome je vrijedeći za pojedinačnu zemlju (zakon zemlje) i upravno (administrativno) je određen ovlastima zakonodavca. Javni zakon nikada ne može biti u suprotnosti s kategoričkim imperativom autonomne volje i uvijek će biti moralni zakon.⁴⁵

Pravni nalog odnosi se na formalni uvjet vanjske slobode, to jest na pravo ili pravdu. Moralna zapovijed — carstvo kreposti — s druge strane, odnosi se na svrhu čistog praktičnog uma, koji čovjek ima u sebi kao svoju autonomnu volju. Moralna zapovijed je carstvo nutarnje slobode. Kreposno življenje omogućit će svakomu da bude poštovan kao svrha samom sebi. Dakle: »Najviše načelo nauke kreposti je je ovo: djeluj u skladu s maksimum čije su svrhe takve da mogu biti univerzalni zakon svakome koji ima te svrhe.«⁴⁶

Kant prihvaća subjektivnu definiciju prava kao moralne mogućnosti (moralische Vermögen) ili sposobnosti vezivanja za druge. Prirodno pravo je ono koje pripada svakome po naravi, neovisno o pravnom činu, a stečeno pravo zahtijeva

42 I. Kant, *Critique of Practical Reason*, transl. with an introd., by Lewis White, Liberal Arts Library (Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1956., »Conclusion«, p. 166, usp. Eterović, nav. dj. str. 150.

43 Usp. prijevod V. d. Sonnenfelda: I. Kant, *Kritika praktičnog uma*, Kultura, Zagreb 1956., Zaglavak, str. 185.

44 I. Kant, *Werke in sechs Bänden*, herausgegeben von Wilhelm Weischedel, Band IV: Immanuel Kant, *Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 1963., str. 300.

45 Isto, str. 150–152.

46 I. Kant, *The Metaphysical Principles of Virtue* (pt. 2 of *The Metaphysics of Morals*), transl. James Ellington, with introd. by Werner Wick, Liberal Arts Library (Indianapolis, Bobbs-Merrill, 1964), no. 395, p. 54; usp. F. H. Eterovich, *Approaches to Natural Law from Plato to Kant*, nav. dj. str. 153.

takav čin. To prirodno pravo slobode sadrži u sebi i druga prava koja su nužna kao preduvjet za održavanje bića. Prirodna prava su dio sustava naravnog zakona.⁴⁷

Oslanjajući se na empirističke i racionalističke tradicije naravnog zakona, Kant razlikuje prirodnu državu u kojoj ne postoji politički autoritet od građanske države u kojoj je građansko društvo subjekt političkog autoriteta, dajući prednost ovoj potonjoj. Prirodnu državu opisuje »kao ne–pravnu državu radnji, tj. onu u kojoj nema dijeljenja zakonite pravde...«⁴⁸ Treba napomenuti da Kant ne uvodi prirodnu državu kao nešto što je povijesno postojalo. Za njega je prirodna država logična baza za prava i dužnosti pojedinaca — prava i dužnosti koja država u građanskom društvu želi zaštititi, ali ne stvoriti.

Aktualne države, uključujući i republički oblik vlade, za Kanta su samo približavanja idealnoj državi u kojoj se opća volja naroda podudara s autonomnom voljom svakog građanina. Vlada mora biti idealno vođena s univerzalnim pristankom svojih građana. Takav je bio iskonski sporazum, takva mora biti vlada autonomnih građana. Država i njezini zakoni moraju biti prosuđeni prema idealnosti. Zakon i politika dio su moralnog ideala. Svi zakoni — tj. pozitivni zakoni države — utemeljeni su na načelima pravde ili naravnog zakona. Zato moramo poštivati zakone, jer oni predstavljaju pravedne dužnosti.⁴⁹

Zaključak

Imajući u vidu povijesni pregled značajnih teorija o naravnom zakonu, koje je Eterović iznio u svojim znanstvenim spisima, počevši od Aristotela pa do Kanta, istaknuvši neke filozofe i filozofske pravce: empirizam, racionalizam, egzistencijalizam, jasna su razilaženja filozofa u shvaćanju naravnog, odnosno moralnog zakona. Naravni zakon Eterović promatra s ontološkog, metafizičkog, imanentnog i transcendentnog stajališta. Iznio je različite pristupe naravnom zakonu kroz povijest i došao do zaključka da je teorija o naravnom zakonu kao temelju ljudskog morala bitnom u ljudskoj naravi, utkana u sva društva i političke filozofije. Naveo je pet glavnih tradicija u kojima dolazi do izražaja poimanje naravnog zakona (klasična, kršćanska, racionalistička, empiristička i idealistička).

Suprotno Kantu, Eterović razlikuje naravni zakon od naravnog prava; naravni zakon je etički, a ne pravni pojam; nije tvorevina čovjeka, već moralna ljudska osnova, vodič za moralno ponašanje; pravilo koje je ljudskoj naravi dao vrhovni Zakonodavac, a ne zakonita formula koju su dali zakonodavci. Eterović slijedi krš-

47 F. H. Eterovich, *Approaches to Natural Law from Plato to Kant*, nav. dj. str. 154. Ovdje se Eterović poziva na Kantovo tumačenje metafizičkih osnova pravednosti, usp. I. Kant, *The Metaphysical Elements of Justice*, transl. with an introd., by John Ladd, Liberal Arts Library, Indianapolis, Bobbs Merrill, 1965., no. 237, p. 43.

48 H. F. Eterovich, *Approaches to Natural Law from Plato to Kant*, nav. dj. str. 156.

49 Isto, str. 159.

ćansku etiku prema kojoj je izvor naravnog zakona utemeljen na osobnom Bogu, stvoritelju, providitelju, vladaru čovjeka i svijeta. Naravni zakon je participacija čovjeka na Vječnom božanskom zakonu koji vodi čovjeka i sve stvari do njihovih ciljeva.

Idealistička tradicija je oprečna kršćanskoj tradiciji; naime, prema idealističkoj tradiciji, naravni je zakon zakon slobodnog uma i volje, izražen u Kantovom kategoričkom imperativu i u Fichtevoj apsolutno slobodnoj volji. Transcendentalistički pristup naravnom zakonu Kant je izrazio kao imperativ slobodne volje, koja u suglasnosti s praktičnim umom određuje što je dobro, a što nije. Eterović se opredijelio za klasični tradicionalni pristup metafizici i shvaćanju naravnog zakona. Kantu zamjera nedosljednost u primjeni »metode« za proučavanje tradicionalne metafizike kao znanosti te uvođenje u područje spoznaje kategoričkog imperativa koji se ne temelji na iskustvenoj spoznaji, nego na praktičnom umu i slobodnoj volji. Naravni zakon kao temelj čovjekovog morala koji je bitan u ljudskoj naravi, neosporna je činjenica za obojicu autora. Obojica ga otkrivaju u ljudskoj naravi, ali se razilaze glede njegova podrijetla i svrhe.

KANT'S UNDERSTANDING OF NATURAL LAW AS INTERPRETED BY HIJACINT ETEROVIĆ

Hrvoje LASIĆ

Summary

In this article the author deals with Kant's perception of natural law as seen by H. Eterović, whose critical analysis and examination of Kant's approach to natural law provides a basis for comparison with the approach taken by great philosophers and schools of philosophy from Plato to Kant. Having researched Eterović's works, articles and studies, the author expounds Eterović's commitment to the traditional approach to metaphysics and grasp of natural law. He also discusses Eterović's objection to Kant's inconsistently applied »method« for the study of the traditional approach to metaphysics as a science throughout history and as an introduction into the sphere of perception of the categorical imperative which proceeds from the immanent and passes into the field of transcendent cognition. Keeping in mind the fact that H. Eterović is not widely known in Croatia, the author makes some brief references to biographical data as well as Eterović's scientific works and their very important role in the philosophical and cultural heritage of Croatia.